

Artikel 6: Konvolutter

Af Lars Engelbrecht og Erik Hvidberg

I denne artikel beskæftiger vi os med udformningen og anvendelsen af de *danske* konvolutter. I en senere artikel vil vi behandle konvolutter fra udlandet, herunder de typer af konvolutter, som ikke har været fremstillet i Danmark.

Konvolutterne er den danske type helsag, som der er blevet forsket mest i. De mange typer og varianter, som er fundet i de danske konvolutter, kan findes meget velbeskrevet i bla. Sigurd Ringströms helsagskatalog fra 1985. Variationerne i konvoluttens udformning, dvs. størrelse, papirtype, værdistempet osv. kan let ses, så lad os prøve at gå igennem de væsentligste variationer. Måske vil det være nemmest at se variationerne, hvis du nu har en eller flere helsagskonvolutter foran dig.

Konvoluttens udformning

Konvoluttens størrelse: Danmark indfører i 1865 konvolutter henholdsvis med påtrykt 2 skilling og 4 skilling, begge i størrelse 147 x 84 mm. Samtidig med overgangen til et andet værdistempel i 1901 skifter helsagerne også størrelse til et format på ca. 150 x 120 mm. I de følgende år varierer formatet +/- en centimeter – så der findes forskellige variationer i den store størrelse konvolutter.

Papiret: Papirkvaliteten varierer mellem ru og glat, og også papirets farve varierer fra det hvide over til det gullige. Meget af den variation man kan se skyldes misfarvning ved sollys, men der findes altså farveforskelle som reelt skyldes forskellig papirfarve.

Klappernes udformning: "Knivene" er betegnelsen for den form, konvolutten er skåret ud af papiret på, inden den er foldet og limet, og i andre lande kan formen af "kniven" give enten spidse eller afrundede klapper. De danske konvolutter er afrundede, men der er til gengæld forskel på, hvorvidt sideklapperne eller underklappen er øverst, når konvolutten er limet sammen.

Vandmærke: Der findes fem typer vandmærker, der ses som forskelligt udformede kroner i den øverste klap. Fra ca. 1935 blev konvolutterne fremstillet uden vandmærke. Ligesom på frimærker findes der også variationer af vandmærkerne, som også findes dobbelte, omvendt eller på underklappen.

Gummiering: På den øverste klap er der påsat lim, som kan variere i længden (55 mm til 140 mm) og i farve (fra hvid over gul til det brunlige).

Indertryk: Fra 1901 bliver der trykt et blå indertryk i konvolutterne, således at det er sværere at se indholdet i en lukket konvolut. Fra 1942 ses Postvæsenets bomærke i indertrykket, og også dette findes i forskellige varianter.

Fabrikationsnumre: Fra 1918 trykkes der på konvolutterne et fabriksnummer med tilhørende kontrolbogstav til adskildelse af fabrikationerne. I 1934 hvor trykkeriet J. Jørgensen & co overtager trykningen forsvinder kontrolbogstavet.

Adresselinier: På konvolutterne bliver der fra ca. 1935 trykt adresselinier til afsenderen. Først på bagsiden og fra ca. 1944 på forsiden (nederst til venstre).

Værdistempet: De danske konvolutter har kun to grundlæggende udformninger af værdistempet. Det første værdistempel (fra 1865 til 1901) er tydeligt inspireret af det frimærke (krone-scepter-sværd udgaven), som kurerede samtidig med introduktionen af konvolutterne. Denne udgave er kendetegnet ved mange variationer, idet der er lavet flere forskellige moderklicheer, ligesom der for hver værdi er graveret tal med forskellig udformning. Det andet værdistempel (fra 1901) er hentet fra et af de essays (se Lasse Nielsens bog om de tofarvede side 246) som blev udarbejdet i forbindelse med våbentype frimærkerne. Også i denne udgave findes der forskellige variationer på grund af forskellige graveringer af samme værdi.

Lumogentryk: Ligesom frimærkerne optræder der fra ca. 1962 lumogentryk på konvolutterne. Lumogentrykkene er enten på venstre eller på højre side af værdistempet.

Overtryk: Der optræder mange overtryk med variationer, idet der er lavet flere forskellige klicheer til overtryk af samme værdi. Også tiltryk forekommer, og et enkelt dobbelt tiltryk bliver lavet i 1957 hvor en 20 øre konvolut først får tiltryk 5 øre og senere yderligere 5 øre.

Som tidligere nævnt har Ringström (1985) beskrevet mange af variationerne i de danske konvolutter, men der er stadig af mulighed for at lave et spændende filatelistisk studie indenfor konvolutternes variationer, for der er tilsyneladende ikke altid enighed i katalogerne imellem om variationerne og tidspunktet for disse.

Privatfremstillede helsagskonvolutter

I 1921 gav Postvæsenet tilladelse til, at statsinstitutioner (og senere private virksomheder) på deres egne konvolutter kunne få tiltrykt værdistempler af Postvæsenet. Værdistemplerne var de tilsvarende, som på de officielle helsagskonvolutter, men der findes naturligvis mange variationer i papir og størrelse på institutionernes og virksomhedernes konvolutter. Fx finder vi her rudekonvolutter og i 1925 Kunstforlaget Nordens flotte Ekspres Lykønskings Konvolutter.

Anvendelse af konvolutter

Når man ønsker at analysere en brugt konvolut er det naturligvis også interessant at se på konvoluttens anvendelse. Igen går vi her igennem de væsentligste ting at være opmærksom på:

Anvendelse: Konvolutter er udelukkende fremstillet med porto til lokal- og landsporto, men ikke udlandsporto, som derfor krævede en opfrankering af konvolutten. Tryksager blev også sendt i helsagskonvolutter, og herudover er konvolutterne den type helsager som oftest findes rekommanderet, sendt ekspres, med postopkrævning eller sendt til fjerne destinationer.

Frankering: Taksten for konvolutter er som for almindelige brevforsendelser, men som tidligere nævnt er konvolutterne ofte opfrankerede, når de bruges til andet end deres oprindelige formål (lokal-, lands- og tryksagsporto), og konvolutter med flotte opfrankeringer er naturligvis attraktive.

Det er også vigtigt for helsagssamleren at sætte sig ind i de posthistoriske aspekter såsom: Postale påtegninger som dirigeringspåtegninger eller frankopåtegninger, etiketter og stempler. Også fx. segl forekommer på konvolutterne og er meget dekorative.

Konvolutternes tilbagekomst

Konvolutterne udkom indtil 1967, hvor oplagene var blevet meget små, og Postvæsenet derfor indstillede produktionen. Men helsagskonvolutter er heldigvis ikke et overstået kapitel i Danmark, idet Post Danmark her i 2002 udgav en flot konvolut med Rasmus Klump. Så det er heldigvis stadig muligt at få en helsagskonvolut ind af brevsprækken.

En ting er at samle konvolutter og andre helsager – noget andet er at opsætte og udstille helsager, og netop dette er emnet for den næste artikel.

Illustrationer:

De danske konvolutters "fødselsattest": Licitationsmateriale om trykning af konvolutter (1864). (artikel6a.jpg)

8 øre konvolut i lille format erklæret ugyldig og sat i 16 øre efterporto. (artikel6b.jpg)

4 ørekonvolut i stort format sendt som tryksagsforsendelse til Constantinopel, Tyrkiet. (artikel6c.jpg)